

DEVÂİR

(الدوائر)

Cezayir'de mahallî yöneticilerin hizmetinde bulunan aileler topluluğuna verilen ad.

Dâire kelimesinin çoğuludur; terim olarak bir reisin hizmetinde bulunan aile gruplarını ifade eder. 1830'da Fransız işgalinden önce Devâir adı, özellikle Vehran (Oran) beyinin hizmetinde bulunan, bu şehrin güneybatısında meskûn kabile grupları için kullanılmaktaydı. Bunlar millis kuvvetleri şeklinde teşkilâtlanmışlardı ve Türk yöneticilerin kendi tasarruflarına verdiği topraklardan elde ettikleri mahsul ile, boyun eğmeyen veya vergi vermeyi reddeden kabilelere karşı düzenlenen seferlerden elde ettikleri şeylerle geçiniyorlardı. Komşuları olan Zimâle de aynı işi yapıyordu.

Mahallî kaynakların, 1701'de Fas Sultanı Mevlây İsmâil'in kumandasında Cezayir topraklarına giren Fas ordusunun başarısızlıkla sonuçlanan seferinden sonra ordudaki bazı kabilelerin Türkler'in hizmetine geçmesinden ortaya çıktığını kabul ettikleri Devâir toplulukları, adlarını asıl 1830 yılında Fransızlar'ın Cezayir'i işgal etmelerinden sonra duyurmuşlardır. Fransızlar Cezayir şehrini işgal edip idaresine el koyunca Tilimsân (Tlemsen) halkı Fas Sultanı Mevlây Abdurrahman'a biat etti. Vehran şehri de aynı şekilde davrandı ve bölge halkı adına biatta bulunanlar içinde Devâir ile Zimâle reisi Mustafa b. İsmâil de vardı. Onların biatlarını kabul eden Fas sultanı kendilerine yardım için bir kuvvet gönderdiyse de ordu Kergaliyye, Devâir ve Zimâle'ye ait bütün mallara el koydu. Bu olay üzerine Mevlây Abdurrahman ordusunu geri çekince bu defa Cezayir millî kahramanı Emîr Abdülkâdir'in maiyetine girdiler (1832). Fakat Fransız ordusu emîrin mensuplarını takibe başladı ve aralarında Vehran'ın da bulunduğu birçok merkezi işgal etti. Devâir ile Zimâle de Fransızlar'ın hücumuna mâruz kalan kabileler arasındaydı. Bunların malları yağmalandı ve erkekleri esir alındı. Bunun üzerine duruma müdahale eden Emîr Abdülkâdir Fransız ordusunun yağmaladığı malları geri alarak Devâir ve Zimâle'ye iade etti, sonra da bu kabilelerin Tilimsân yöresine göç etmelerini istedi.

Abdülkâdir 1834 yılında Fransız işgal güçleriyle bir antlaşma imzaladı, fakat

nüfuzu altındaki bölge halkından zekât ve öşür dışında vergi almak isteyince emîre karşı bir hareket başladı. Devâir ve Zimâle, Emîr Abdülkâdir'in düşmanla antlaşma yaptığını, bu sebeple kendisine verdikleri biattan vazgeçmeleri gerektiğini ve cihadın sona ermesiyle de vergi ödemeyi icap ettiren sebebin ortadan kalktığını öne sürerek ona malî yardım yapmamaya karar verdiler. Emîre karşı tavrı alanların başında Devâir reisi Mustafa b. İsmâil vardı. İki taraf arasında Tilimsân civarında yapılan şiddetli çarpışmalarda Emîr Abdülkâdir'in kuvvetleri bozguna uğradı (1834). Mustafa b. İsmâil liderliğindeki Devâir birliklerinin önemli bir kısmı, bir süre sonra belli bazı şartlar çerçevesinde Fransız işgal güçlerine bağlılığını ilân ederek Emîr Abdülkâdir'e yapmış olduğu biattan vazgeçti. Buna bağlı olarak da emîr ile Fransızlar arasında yapılan antlaşma şartlarından biri bozulmuş oldu. Bu madde, emîrin adamlarından karşı tarafa sığınanların iade edilmesiyle ilgiliydi. Emîr Abdülkâdir'in bu konudaki itirazları kabul edilmeyince 1835'te Vehran civarındaki emîrin kuvvetlerine saldırıan işgal kuvvetleriyle yeniden savaş başladı. Devâir ve Zimâle kuvvetleri de Fransız ordusu içinde yerlerini almışlardı. Savaş işgal kuvvetlerinin kesin yenilgisiyle sonuçlandı. Bunun üzerine General de Loranc Vehran valiliğine, Mareşal Clauzel ise Cezayir bölgesi genel valiliğine tayin edildi. Bu sırada Abdülkâdir Vehran'ı kuşatmıştı. Devâir ile Zimâle Tilimsân'a sığındı. Tilimsân emîrin kuvvetleri tarafından sıkıştırılınca karşı güçler arasında kanlı çarpışmalar oldu ve Mustafa b. İsmâil Mareşal Clauzel'den yardım istedi. Sonunda Clauzel kumandasında Fransız kuvvetlerinin yetiştirilmesi Tilimsân Abdülkâdir'in tehdidinden kurtarıldı ve General Bugeaud'nun askerleri tarafından işgal edildi.

Emîr Abdülkâdir, taraftarlarından büyük bir kısmını kaybedince artık belli bir yerde kalamaz olmuş, çadırlardan ve portatif barınaklardan oluşan seyyar bir ordugâh kurmaya mecbur kalmıştır. Maiyetindekileri de üç kısma ayırmıştır. Bunlar, zimâle denilen ve daima yanında bulunan özel refakatçiler, Dâire adı verilen ileri gelenler ve halk ile "mahalle" denilen askerlerdi. Ancak daha önce sözü edilen Zimâle ve Dâire ile Abdülkâdir'in seyyar ordugâhındaki zimâle ve dâire birbirinden farklı anlamları ifade etmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ahmed b. Hâlid en-Nâsîrî, *el-İstikşâ* (nşr. Ca'fer en-Nâsîrî — Muhammed en-Nâsîrî), Dârülbeyzâ 1956, IX, 26, 30, 32, 42-44; Muhammed b. Abdülkâdir, *Tuhfetü'z-zâ'ir*, İskenderiye 1903, I, 99, 114, 115, 118-119, 164-168, 267, 279-281; M. Emerit, *L'Algérie à l'époque d'Abd-el-Kader*, Paris 1951, tür.yer.; Muhammed es-Süleymânî, *el-Lisânü'l-mu'rib*, Rabat 1972, s. 113-118, 126-128; Abdurrahman el-Ceylânî, *Târîhu'l-Cezâ'iri'l-âm*, Cezayir-Beyrut 1402/1982, IV, 102, 104, 110, 185, 188-193; İbrâhim Harekât, *el-Mağrib 'abre't-târîh*, Rabat 1405/1985, III, 51; A. Cour — [R. Le Tourneau], "Dawâ'ir", *EP* (Fr.), II, 178.

İBRÂHİM HAREKÂT

DEVÂT

(bk. DİVİT).

DEVÂTDÂR

(دواتدار)

Bazı İslâm devletlerinde başlangıçta hükümdarın divit takımından sorumlu olan, daha sonraki dönemlerde ise çok çeşitli ve önemli vazifeler üstlenen saray görevlisine verilen ad.

Arapça *devât* (divit) ile Farsça *dâr* (tutan) kelimelerinden meydana gelmiş olup *düvâdâr*, *devâdâr*, *devîdâr*, *düveydâr* ve *divitdâr* şeklinde de kullanılmıştır.

Devât Abbâsîler'de ve Selçuklular'da vezirlik alâmetlerinden sayılırdı. Devât-dârlığın ilk defa Büyük Selçuklu Devleti'nde ihdas edildiği ve sivil görevliler tarafından yürütüldüğü ileri sürülmekteyse de (*EP* [İng.], II, 172) bu müessesenin daha önceki İslâm devletlerinde de mevcut olduğu bilinmekte, Abbâsîler, Fâtımîler ve Eyyübîler'de basit bir memuriyet olarak adına rastlanmaktadır. Eyyübîler'de devâtdârın ne gibi görevler yaptığı belli değildir; ancak Akkâ müdafasına katılan Seyfeddin Sungur ed-Devâdâr adlı bir emirden bahsedilmektedir. Mücâhidüddîn Aybeg el-Müstansîrî, Abbâsî halifelerinden Müstansîr-Billâh (1226-1242) ve Müsta'sım-Billâh (1242-1258) dönemlerinde "devâtdâr-ı sagîr" olarak görev yapmıştır. Anadolu Selçuklularında da devâtdârlık (emîr-i devât) müessesesi mevcut olup atabeg ve nâib-i saltanat olarak devlete önemli hizmetlerde bulunan Celâleddin Karatay emîr-i devâtlık görevinde bulunmuştu (İbn Bibî, s. 569). Devâtdârlık Mısır ve Suriye Memlûk Devleti'nde giderek önemli bir mansıb haline gelmiş ve sadece

bu devlette büyük emirlikler arasında yer almıştır. Sultan Baybars zamanında (1260-1277) devâtdâr aslî görevleri yanında sır kâtipliği hizmetini de ifa etmekteydi. Memlûk Sultanı Kalavun (1279-1290), Fâtımîler'deki gibi bir sır kâtibî tayin ederek önemli bazı hizmetlerin devâtdârlıkla birlikte yürütülmesini istemiştir.

Memlûkler devrinde bu tabir *devâdâr* şeklinde kullanılmıştır. Bahriyye Memlûkleri döneminde (1250-1390) devâdârın önemi ve nüfuzu günden güne arttı, devâdârların sayısı çoğaldı. İlk zamanlarda bu memuriyete erbâb-ı kalemden (memurlardan) tayinler yapıyordu. Sonraları on veya yirmi memlûke kumanda eden emirlerle kırk memlûke kumanda eden tablânâ emirleri tayin edilmeye başlandı. Emîr Baybars, Sultan Muhammed b. Kalavun tarafından "devâdâr-ı kebîr" unvanıyla Dîvân-ı İnşâ reisliğine getirildi. Sultan el-Melikü'n-Nâsır Hasan da "emîrü mie" ve "mukaddemü'l-elf" denilen ve bin memlûke kumanda eden birinci sınıf emirlerden Tuğtemür en-Necmî'yi devâdâr tayin ederek kendisine "devâdâr-ı kebîr" unvanı verdi. Sultanın huzurunda önemli mevkiye sahip olan yirmi beş görevliden biri de devâdâr-ı kebîr idi. Devâdâr-ı kebîr rütbece emîr-i âhûr-i kebîrden sonra, sultanın memlûklerinden sorumlu olan re's-i nevbeti'n-nüvâbdan önce gelmekteydi. Sayıları çoğalan devâdârların her birinin belli bir statüsü ve muayyen bir işi olmakla beraber sık sık değişik hizmetlerde de kullanıldıkları olmuştur. Elçileri karşılayıp ağırlamak ve onları sultanın huzuruna çıkarmak gibi işlerde mihmandarla beraber devâdâr da görev alırdı. Haftanın belli günlerinde dârüladde bizzat sultanın iştirakiyle kurulan mezâlim mahkemelerinde devâdâr da bulunur, sultanın etrafında usulüne göre yer alan çeşitli görevlilerin arkasında hüccâb ile ayakta bekler ve muhakemelerin cereyanı sırasında mahkemeye giriş çıkışları düzenleyerek disiplini sağlardı.

Devâdâr, sultana gelen ve sultan tarafından gönderilecek olan her türlü mektup ve evrakı emîr-i candar ve kâtib-i sır ile birlikte alır, özel bir merasimle sultana takdim ederdi. Bu aslî görevleri yanında devâdârlar ayrıca zekât ve vergileri toplamakla görevlendirilir, elçilik yapar, sultanın fermanı ile bazı emirlerin tutuklanmasında da istihdam edilirdi. Devâdâriyye mansıbının önem ve itibar kazanmasında bu göreve getirilen

emirlerin kuvvetli şahsiyetleri ve nüfuzları da rol oynamıştır. Nitekim Sultan el-Melikü'l-Eşref Şâbân'ın (1363-1376) önde gelen emirlerinden Aktemür Hanbelî ve halefi Taştemür devâdâr-ı kebîr olunca nâib-i saltanat imtiyazı ile geniş yetkiler elde etmişlerdi. Burciyye Memlûkleri döneminde (1382-1517) devâdârların nüfuzları daha da arttı. Hatta Barsbay ve Tomanbay örneklerinde olduğu gibi tahta geçişte bir basamak olarak kullanıldı. Sultan Berkuk'un emirlerinden Yunus ve el-Melikü'n-Nâsır Ferec'in emirlerinden olan oğlu Yeşbek devâdâr-ı kebîr olarak posta, maliye ve adliye işlerinde de bakyorlardı. Emîr Yeşbek emîr-i silâh, vezâret, üstâdüddâr gibi büyük emirlikleri de üzerine almıştı. Bunlar sultana ait azil ve tayin işlerine de müdahaleye başladılar, hatta bazı saltanat nâiblerinin azlinde bile etkili oldular. Sultan el-Melikü'z-Zâhir Çakmak ile Sultan el-Melikü'l-Eşref Seyfeddin daha önce devâdâr-ı kebîr olarak devletin en güçlü emirleri arasında yer almışlardı.

Devâdâr-ı kebîr bazı askerî işlerde Dîvânü'l-ceyş'in reisi nâzirü'l-ceyş ile birlikte çalışırdı. Sultana ait camî, medrese, ribât ve zâviye gibi hayır kuruluşlarının idaresinden sorumlu olan Dîvânü'l-ahbâs'a da devâdâr-ı kebîr bakardı. Her büyük emirin olduğu gibi devâdârın da bir sancağı vardı, alâmeti de divit ve kalemldan idi. Devâdâr-ı kebîre genellikle emîr-i mie iktâ'ları verilir, bazan da daha alt derecede tablânâ emirliği ve onun iktâsı lâyık görülürdü.

Rütbece devâdâr-ı kebîrden sonra gelen ve sayıları zaman zaman değişen diğer devâdârların da devlet işlerinde önemli fonksiyonları vardı. Onlar, yirmiler ve tablânâ emirliği derecesiyle, bazan da emîr-i mie ve mukaddemü'l-elf rütbeleriyle tayin edilen devâdâr-ı sâni önemli yetkilere sahipti; askerî işlere bakar ve vergilerle ilgili kararları yazardı, ayrıca mühim meselelerde fikri alınırdı. Devâdâr-ı sâni daha sonra halk arasındaki anlaşmazlıkları halletmeye ve bir kısım davaları görmeye başladı. Bazı büyük emirlerin tayiniyle uğraştığı için de bu makam daha çok itibar kazandı. Meselâ nüfuzlu emirlerden Canı Beg, emîr-i mie ve mukaddemü'l-elf rütbesiyle devâdâr-ı sâni tayin edilince devlet işlerinde en yetkili emîr durumuna gelmişti. Emîr Temürboğa da mukaddemü'l-elf rütbesiyle devâdâr-ı sâni tayin edildiğinde devlet idaresindeki yeri ve itibarı artmış, memleket işleri ondan so-

rulur olmuştur. Diğer devâdârlar ise (ed-devâdâriyyetü's-sigâr) emirlerden olmayıp hasekilerden seçilirlerdi. Bunlar arasından tayin edilen devâdâr-ı alâmet, sultanın emir ve fermanlarına onun tevki ve tuğrasını basmakla görevliydi. Teamüle uymamakla beraber bir devâdâr-ı sagirin diğer rütbe atlanarak nâib-i saltanat tayin edildiği de olmuştur. Devâdâr-ı kebîrin atabegü'l-asâkir (Mısır'daki askerinin kumandanı) olması hoş karşılanmazdı. Saltanat nâiblerinin de sultan gibi çok sayıda devâdârı vardı. Ayrıca diğer büyük emirlerin, kâdikudât vb. büyük memurların özel kâtipliklerini yapan çeşitli sayıda devâdârları bulunurdu.

BİBLİYOGRAFYA :

Ahbârü'd-devleti's-Selcûkiyye, s. 69; Bün-dârî, *Zübdetü'n-Nusra* (Burslan), s. 63; İbn Bîbî, *el-Evâmîrü'l-âla'îyye*, s. 569; İbn Şeddâd, *Târîhu'l-Melikî'z-Zâhir*, Beyrut 1983, s. 242; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik* (Eymen), s. 37, 42, 58; a.mlf., *et-Ta'rif*, Kahire 1312, s. 150; Sübkî, *Mu'îdün-ni'âm ve mübdü'n-nikâm*, Beyrut 1407/1986, s. 27; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, Kahire 1963, IV, 14-19, 44, 59-60; V, 462; VI, 14, 35; Makrîzî, *Kitâbü's-Sülâk*, I, 141; II, 681; a.mlf., *el-Hîtat*, II, 222-223; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, VII, 183-185, 332, 333; XIII, 128; XIV, 90; XV, 385, 496, 543, 555; Sehâvî, *eğ-Dav'ü'l-lâmi*, II, 311, 317; III, 39, 40, 54, 209, 220, 295; VI, 214, 219, 296; X, 268; Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, II, 131-134; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 356-358; İsmail Yiğit, *İslâm Tarihi*, İstanbul 1991, VII, 189-190; Davit Ayalon, "Studies on the Structure of the Mamluk Army - III", *BSOAS*, XVI/1 (1954), s. 5, 62-63, 68-69; a.mlf., "Dawâdâr", *EI²* (İng.), II, 172; M. Sobernheim, "Devâtdâr", *IA*, III, 557-558.

ASRI ÇUBUKÇU

DEVE

Türkçe'nin çeşitli lehçelerinde *devey*, *tevey*, *teve*, *tive*, *dive*, *töve* ve *tebe* gibi şekillerde görülen kelimenin etimolojisi yapılamamıştır. Eti, sütü, derisi, yünü, gübresi ve sıcak-kurak iklimin hâkim olduğu bölgelerde uzak mesafeler arasındaki taşımacılığa uygun yapısıyla deve çöllerde yaşayan göçebeler için hayatî bir öneme sahiptir ve bundan dolayı özellikle Araplar arasında büyük bir değer taşımakta ve "sefinetü's-sahrâ" (çöl gemisi) adıyla da anılmaktadır. İbn Haldûn'a göre sadece deve yetiştiren bedevîler, deve ile birlikte davar ve siğir yetiştiren diğer göçebelerden daha bedevîdir. Araplar, şehirde yaşayan insanlara tanımla uğraştıkları için "ehl-i hadar", çölde yaşayanlara ise deve yününden yaptıkları çadır, elbise ve diğer eşyaya izâfeten